

Міхал СЛІВА

Ректор Педагогічного університету імені Комісії Народної Освіти в Кракові, доктор політичних наук, професор. Почесний професор НПУ імені М. П. Драгоманова. Автор понад 400 наукових статей.

Rector of Pedagogical University of Cracow, Doctor of Political Sciences, Professor. Honorary Professor of the National Pedagogical Dragomanov University. Author of more than 400 scientific publications.

ПРО ПОТРЕБУ ВАЛОРИЗАЦІЇ ІДЕЇ ДЕМОКРАТІЇ В ПОЛЬСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

Стаття присвячена питанням потреби валоризації ідеї демократії в польській політичній культурі. Це обумовлено тим, що сучасна криза демократії є, безсумнівно, похідною кризи національної держави, яка демократію утворила і відповідно доцінила. Відповідний імпульс її розвитку і розповсюдженню в сучасні роки

надала промислова революція і нові технології, що з'явилися. Тому нині виникає питання, чи демократія, яка виростає у рамках національної держави і інших суспільних і технологічних взаєминах, має сьогодні ще шанс на існування, і чи може функціонувати в наднаціональних структурах глобалізованого світу.

Протягом більше шести століть в польській свідомості поширюється переконання про особливе ставлення поляків до демократичних цінностей, що проявляється навіть у формуванні домінуючого в політичній культурі, особливого стереотипу поляка-демократа. Це мало вигідно вирізняти польську спільноту серед інших народів і суспільств. Вже в середніх віках Польща повинна була випереджати багато європейських країн, часто з вищим цивілізаційним рівнем, шляхом введення демократичних урядових механізмів, а також закріплення в суспільстві демократичних принципів, наприклад, свободи і рівності, хоча в межах тільки одного класу – шляхти. Також постійно розвиваються в польській розумовій культурі різні системи поглядів і проекти будівництва нового суспільства, в якому повинні були остаточно зреалізуватися принципи свободи, демократії, республіканізму, гуманізму і т.п. Проте вони міцно не закріпилися в свідомості польського суспільства, оскільки сьогодні значна його частина не визнає демократію, як найкращу форму суспільного зв'язку, співжиття людей і метод управління. Постійно з'являються спокуси і авторитарні прагнення. Тим більше, що досвід ХХ століття зовсім не заохочував. Адже всього впродовж трьох декад поляки в суверенний спосіб формували взаємини влади і власну політику, а також всього лише

протягом вісімнадцяти років демократично управляли державою. Також нічого дивного в тому, що польська демократія надалі залишається в ситуації, що нагадує часто цитовану в двадцятих роках минулого століття думку творця чехословацької держави – Томаша Масарика: "ми маємо демократію, тепер ми мусимо знайти демократів". Звичайно, нині це не є лише польська проблема, але всієї посткомуністичної Середньо-Східної Європи. Це збуджує постійне питання про стан і майбутнє польської демократії, а також її практику. Усе в Польщі і навколо неї змінилося, але самі громадяни в меншій мірі, живучи в переконанні, що небагато від них самих залежить, і що небагато залежить від того, хто керує державою. Згідно з дослідженням суспільного психолога Януша Чапінського, в 2011 році ледве 26,8% респондентів були переконані у лідерстві демократії серед інших політичних устроїв, хоча в попередніх роках: 2007 і 2009 ще менше, всього лише 24%. Проте в 2012 році рівень довіри до установи і демократичних урядових механізмів поменшав і повернувся до стану п'ятирічної давності. Згідно з опитуванням Центру дослідження суспільної думки в 2011 році аж 41% респондентів виразили незадоволення щодо демократії, а 33% були переконані, що інколи недемократичні уряди можуть бути кращі, ніж демократичні. У двадцять

річницю червневих виборів 1989 року ГфК Полонія (GfK Polonia) поінформувала, що кожний четвертий респондент задоволений з демократією, натомість кожний третій оцінює її негативно.

Важко пояснити причини цього стану. Не можна всього виправдати, звинувачуючи комуністичне минуле, а також тяжкий процес трансформації устрою, котрий відбувся суспільними коштами. Певне є те, що на положення поляків впливає ситуація і стан держави. Сильна і юридична держава сприяє закріпленню демократичного положень і демократичного устрою. Держава, в стані немічності, відкриває дорогу деструкції і зміцненню антидемократичних положень. Завжди кризі влади супроводжувала криза політичної і юридичної культури. А з цим сьогодні в Польщі не найкраще, про що свідчить, між іншим, наднизький рівень суспільної довіри. У додатку в загальній освіті суспільства ми не вивчаємо положення і громадянські збереження, а лише громадянські теоретичні знання, також ми не практикуємо громадянські вміння. Тому, оцінюючи нинішній стан і майбутнє польської демократії, слід сприймати однаково об'єктивні обумовленості, зумовлені, перш за все, сучасними глобалізаційними процесами, як і вітчизняними передумовами, що виникли з польської традиції і культури.

Сучасна криза демократії є, безсумнівно, похідною кризи національної держави, яка демократію утворила і відповідно доцінила. Її розвитку і розповсюдженню відповідний імпульс в сучасні роки надала промислова революція і нові технології, що з'являлися. Тому нині

виникає питання, чи демократія, яка виросла у рамках національної держави і інших суспільних і технологічних взаєминах, має сьогодні ще шанс на існування, і чи може функціонувати в наднаціональних структурах глобалізованого світу. Найповніше обґрунтування процесу демократизації суспільства у рамках національної держави, а також цілісного характеру демократії і національної держави, зробив, на переломі двох попередніх століть, на ґрунті польських соціологічно-політичних роздумів, видатний мислитель і соціолог – Казимир Келльс-Крауз. Спостерігаючи першорядне значення модернізації польських взаємин у процесі становлення промислового суспільства і капіталістичного порядку, він доводив важливість відбудови незалежності у вигляді національної держави з демократично-парламентським характером як необхідної умови становлення робочого класу і реалізації принципової мети нового визвольного руху – соціалізму. Тому він піднімав загальні роздуми над істотою демократії, її значенням в суспільному розвитку і потребою реалізації в Польщі, її взаємопов'язаннями з патріотизмом і соціалізмом, посилаючись на стародавнє визначення демократії, започатковане, імовірно, грецькими софістами, як "уряд сукупності через сукупність", тобто народовладдя: "урядів народу через цілий народ" [1]. Вже з самого визначення демократії виникає, – як він твердив – що ними не можуть бути уряди, не визнані більшістю, і тією ж більшістю не контрольовані. Отже, ними не можуть

бути уряди, реалізовані меншістю в даному народі, але також ними не можуть бути чужі уряди, нав'язані одному народу іншим, навіть в ситуації вираження волі чужої більшості над вітчизняною меншістю. Адже єдиним суспільно-політичним і юридичним простором здійснення принципу народовладдя є народ. Тому демократія і народ стисли між собою пов'язані. Отже, складовою частиною поняття демократії є національна незалежність. Демократія не може бути втілена і не може існувати в умовах відсутності національної свободи. Вона разом з національною державою становить "абсолютну нерозлучну" сукупність. Це виникає, перш за все, з факту, що однаково політична демократія, як і економічна ("економічне народовладдя"), ґрунтується на принципах більшості, і вона може бути застосована всього лише в межах одного народу. Про це вирішує спосіб комунікації між людьми, тобто мова як "знаряддя обігу думки і всіляких людських взаємин". Люди можуть спілкуватися між собою всього лише на зрозумілій для себе мові, отже, у рамках тільки одного народу. "Меншість може визнати волю більшості, розмовляючи тією самою мовою, що вона, тому, – доводив Келльс-Крауз – що припускає можливість домовленості з нею, взаємопереконання в тому, що є щось спільного між ними, якийсь спільний називний відмінок, до якого зводяться прагнення більшості і меншості, якийсь спільний критерій, згідно з яким їх аналізують" [2]. Так як незалежно від завжди існуючих в суспільствах поділах і суперечних справах, виникають спільні прагнення, загальногромадянські цілі, суспільне

благо, що виражається в піклуванні про розвиток самого суспільства і його нормального функціонування. Вони можуть реалізовуватися в процесі безперервних суперечок, обміну думками між конфліктними суспільними групами і взаємних переконань, а також в процесі здобуття нових прихильників визначених проектів і бачення організації суспільства. Проте, це можливо лише в умовах демократії, яка створює свободу вираження думки і висловлювання, а також установлення преференції для масштабних виборів і запевнення їм визнання меншістю. А це можна досягти тільки у рамках одного народу – спільноти, що спілкується на зрозумілій для себе мові.

Про цілісний зв'язок демократії з національною державою, згідно з ідеологом Польської Соціалістичної Партії, вирішували також чинники, виникаючі з істоти сучасного економічного розвитку з капіталістичним характером. Так як необхідним забезпеченням для функціонування нового суспільного порядку – капіталізму, виявилася національна держава, бо тільки вона могла забезпечити найкращі умови для розвитку промисловості і його експансії на міжнародних ринках. Вона найкраще страхувала справи нового суспільного класу – буржуазії. Тому необхідною для національної держави стала демократія, будучи по своїй природі спростуванням всілякого партикуляризму, а також одиничних і групових привілеїв, які утруднювали розвиток капіталізму і необхідний для нього процес централізації і консолідації державної влади. Вона також, сприяючи уніфікації системи правосуддя на

якомога більшій території, необхідній для розвитку капіталізму, стала чинником консолідації і згуртованості національної держави.

Демократія і національна держава – переконував К. Келльс-Крауз – також потрібні новому суспільному – класу робітників. Хоча і на противагу буржуазії, робітники надають їм новий зміст, що виражається, перш за все, в послідовній реалізації "цілковитої демократії", "найчистішої демократії", також в утворенні з національної держави площини взаємодії і дружби з іншими народами з метою будівництва міцного миру і зв'язку держав у світі. "Пролетаріат потребує – констатував він – свободи і єдності народу для себе самого вже тому, що лише вони – звичайно завжди разом з демократією – уможливають безперешкодний обіг думок між всіма частинами і класами народу, належний, не тамований розвиток освіти і культури, які є необхідними умовами економічних і політичних перемог робочого класу. Але, окрім того, ця політична потреба пролетаріату цілком так само впливає з його економічних потреб і є умовою необхідного їх задоволення" [3].

Не без причини теоретик ПСП (Польської Соціалістичної Партії) шукав аргументів, що обґрунтовують демократичні і національні прагнення робітників в економічній сфері. Адже, як кожен соціаліст, він звертав увагу на обмежений характер втіленої буржуазією демократії, бо тільки в такому ступені, в якому було їй то необхідне, щоб розправитися з феодалським суспільно-політичним порядком. Тому буржуазія обмежилася всього лише до реалізації політичної демократії,

обмеженої збереженням несправедливих економічних взаємин. Тому поява диктаторських урядів – підкреслював Келльс-Крауз – не є наслідком, як стверджують, між іншим, консерватори і реакціонери, гіпертрофії і величання демократії з її головним принципом політичної рівності, але наростанням суперечливості між втіленою рівністю і політичною свободою та економічним натиском одних суспільних груп на інші. Відчужені суспільні групи швидко розчаровуються в демократичних механізмах, стають піддатливими на демагогію і шукають порятунку в урядах тиранів і диктаторів. У цій ситуації "форма демократичних урядів – повторював К. Келльс-Крауз думку французького антрополога і соціолога, республіканця Кароля Летуне (Carol Letourneau), – якщо повинна існувати, то мусить опиратися на справедливість, що політична рівність з труднощами дасть погодитися з економічною нерівністю – вище принаймні певної міри" [4]. Також не дивно, що соціалісти не задовольняються лише реалізацією політичного зразка демократії, але прагнуть до здійснення економічної демократії шляхом перехоплення ресурсів продукції на рахунок цілого суспільства, в процесі чого здійсниться історична місія робочого класу як визволителя не лише відчужених, але всіх людей, відособлених через несправедливі суспільні відносини. Тому вона має реалізувати піднесені цілі і завдання, можливі до досягнення – переконував польський соціолог – "лише шляхом повної демократії, застосованої для утворення з'єднаної і вільної національної держави, мирно і добровільно, – тобто знову

демократично – пов'язаної з іншими державами" [5].

Тим більше, що робітникам необхідна демократія, - доводив К. Келльс-Крауз – адже соціалісти не передбачують утворення інших нових форм організації суспільства суспільної справедливості. Тому вони планують перехоплення існуючої вже національної держави як найкращої організаційної форми, у рамках якої може бути втілене суспільне керівництво процесом продукції. Воно не може реалізуватися на занадто великих просторах, наприклад, на цілому континенті або в загальносвіттовому масштабі, не тільки з огляду на дієвість і ефективність управління, але, перш за все, з приводу способу порозуміння, для якого необхідна є "мовна спільність" і демократичні механізми. Оскільки система усупільнення ресурсів продукції і управління ними вимагає порозуміння на конкретній мові і дотримання демократичного принципу більшості. Хоча не виключено – передбачував автор – появу у віддаленому майбутньому нових форм комунікації між людьми, а також погодження рішень в процесі керування і управління громадським життям. Тим більше, що процес постійного пробудження і зміцнення національної свідомості робітників супроводжується процесом стихійного формування під впливом розвитку капіталізму їх демократичної свідомості. Це знову підсилює в робітниках почуття гідності і людяності. У наслідок чого розвивається і закріплюється їх національна, демократична, загальнолюдська і класова свідомість. Нічого також дивного, що робочий клас вже сьогодні хоче брати участь в

національній культурі, користуватися досягненнями освіти і приймати рішення про себе, про долю свого суспільного класу і долю свого народу. В кінці цієї дороги великого руху емансипації являється ідея народовладдя, реалізацію якої прискорить сучасний економічний розвиток, оскільки "він без великих зусиль утворює всюди робочий клас, а також зосереджує його, підштовхує до боротьби, будить в ньому почуття гідності, солідарності і опору, бунту, запрошує його до участі в процесах освіти і культури, наповнює ідеалом демократії; отже, однаково необхідним наслідком нестримного економічного розвитку є визначення національної свідомості в пролетаріаті, захист національності цим класом і його прагнення до самостійної демократичної національної держави. Утворення незалежності народу мусить бути таким самим наслідком сучасного економічного розвитку, як і здійснення демократії, з якою вона становить одну нерозлучну сукупність" [6].

Згідно з К. Келльс-Краузом лише демократично-парламентська система може забезпечити будівництво польської національної держави, оскільки тільки сучасні політичні установи і економічні механізми уможливають працюючим класам повне ународнення і політичне встановлення, а наслідки полегшать перехоплення державної влади на демократичному шляху, що дозволить здійснити новий суспільний порядок, оснований на принципах справедливості і суспільної рівності. Завдяки своєму праву переворотної ретроспекції, закриваючи багатолітню суперечку про родовід нового суспільного руху, він переконливо

довів, що ілюзією є прагнення визволення від традиції, оскільки суспільна історія є процесом відречення від минулого, хоча і в іншій, вищій постаті. Тому соціальні і національні прагнення працюючих класів стисло об'єднані з демократичними ідеями, і тільки в самостійній державі може бути втілена ідея демократії, тому що її необхідною передумовою є принцип більшості, можливий там, де не має національного натиску, а панує рівність прав. Отже, цим класам необхідні демократично-парламентські установи республіканської держави, які кожному народу уможливають управління самим собою, що "колосально добре і справедливе для народу", оскільки "всі механізми, що служать для того, – пояснював Келльс-Крауз – щоб народ сам собою керував, і вони тільки тоді цілком досконалі, коли кожен народ є незалежний і ніхто йому чужий не заважає собою керувати [...]. А якщо інші народи мають такі механізми, то і нам вони належали. Чому ми не повинні були самі собою керувати? Чи ми гірші від інших? [...]. По-перше, ми мусимо хотіти, щоб Польща була незалежна, щоб ми, поляки, самі собою управляли, щоб нами не керували ані росіяни, ані німці. А по-друге, ми повинні хотіти, щоб ця наша Польща була республікою, бо ми бачили, що в Республіці найлегше народу собою самим управляти і ніхто йому в цьому не заважає" [7].

Казимир Келльс-Крауз, обгрунтовувавши потребу будівництва в Польщі республікансько-демократично-парламентського зразка устрою, розважав його стан реалізації в сучасних йому системах

устроїв. Він міркував над тим, якою мірою демократичні механізми реалізовано в сучасній державі. Доходив до критичної констатації факту існування суперечливості між ідеалом демократії і суспільною реальністю, а також змістом поняття демократії і її механізмами і установами, функціонуючими в політичній практиці. На підставі аналізу конституційного права і системів устроїв деяких європейських держав, він зробив висновок, що – дотепер – в жодній країні, навіть найбільш демократичній, не втілено ідею народовладдя, тобто "реальної демократії", необхідною умовою якої є фактична "свобода і самостійність розуму, котрі повинні вирішувати свою долю; реальна рівність тих, кого робить рівними писане право. Цього сьогодні не має і бути не може. Авторитет майна, авторитет влади, духовний авторитет творять атмосферу, що проникає з усіх боків в душу мас [...]. Так, отже, демократії сьогодні не має ніде" [8].

Це зовсім не означає, – застерігав автор – що демократія нині не існує, бо вона виникає і розвивається, як кожна, зрештою, форма громадського і природного життя. Тому не можна піддати сумніву і відкинути сучасників її механізмів і установи на чолі з парламентаризмом. Адже, на межі дотеперішнього суспільного розвитку корениться принцип "послідовного народовладдя", яке – як до цього часу – залишається всього лише ідеалом, пропагованим, головним чином соціалістичним рухом у вимогах демократичного виборчого права, рівноправ'я визнань і національності, свободи преси, зібрань, виборів усіх державних і самоврядних чиновників, установ референдуму і т.п. Реалізація

принципу народовладдя в сучасному суспільстві означала б альянсу до традиції народовладдя, пануючої в первинному періоді у всіх європейських народів, традиція, котра дійшла в певній мірі до сьогодення тільки в Швейцарії. Означало б це, по суті, повернення власності прав, якими у минулому володів народ, а, котрі втратив в значній мірі за економічними обставинами на користь вищих суспільних класів. Це вони позбавили народ політичних прав і установили над ним свої уряди. Вони зверталися за підтримкою народу лише у боротьбі з феодалізмом і монархізмом, але від моменту введення установи сучасного парламентаризму до будівництва устрою політичної держави відмовилися від потреб і прагнень працюючого народу – суб'єкта демократії і намагалися закріпити позбавлення політичних прав. Проте, таким чином класи, котрі їх мали, започаткували відбудову демократії. Їх справу продовжують нині нові суспільні класи – працюючий народ. Саме він, все більш активно нагадує про співучасть в процесі правління державою, очевидно, у більшому ступені в західноєвропейських країнах, ніж в інших державах старого континенту, що й сприяє розвитку там "справжнього парламентаризму". Увінчуванням цього процесу приливу "нової хвилі" демократії буде повне відновлення "загального народовладдя", тобто введення реальної свободи, рівності і солідарності між людьми.

Отже, творець права переворотної ретроспекції сприяв значному пожвавленню, в польському суспільстві на межі двадцятого століття, зацікавленості справами

устроїв. Тим більше, що він обґрунтовував потребу будівництва демократично-парламентського зразка устрою відродженої польської держави, як найкращий спосіб реалізації емансипаційних прагнень працюючих класів. Притому, він виражав безсумнівно новаторську тезу про розвиток сучасної демократії в результаті посилення емансипаційного руху цих класів. Він доводив, що демократія набула нового потужного прихильника і захисника – працюючі класи, у котрого стихійно міцнішає демократична свідомість, і котрі, утворюючи широку суспільну основу демократичних процесів суспільства і майбутньої польської держави, становлять найпевнішу гарантію розвитку демократії в Польщі.

Таким чином, Казимир Келльс-Крауз показав також натуральні зв'язки соціалізму і демократії, адже він довів, що з суспільним егалітаризмом і народним патріотизмом стисло пов'язаний демократизм. І, що тільки в національній державі – як вже я згадував – може бути втілена демократія, оскільки її необхідною передумовою є мовна спільнота, а фундаментальний принцип демократії – принцип більшості – може бути застосований тільки в межах одного народу. Отже, повернення незалежності є можливе перед соціальною революцією, а побудова в самостійній Польщі демократично-парламентської республіки є вступною умовою соціалістичної Польщі.

Від часу виступу Казимира Келльс-Крауза багато змінилося. Не здійснилося переконання про виникнення нового типу суспільства, як неминучого наслідку

несправедливих суспільних взаємин, хоча капіталізм знову переживає сьогодні глибоку кризу. Натомість, національна держава по значущих успіхах в ХХ столітті, постійно втрачає значення в результаті сучасних глобалізаційних і інтеграційних процесів і т.п. Це підриває стійкість демократії і підсилює її невпевненість в майбутньому. Щораз більшу роль відіграють фінансові установи, що мають небагато спільного з демократією, типу Міжнародний валютний фонд чи Всесвітній банк. Всюди панує корпоративний тоталітаризм. Наростає явище дефіциту демократії. Демократія стає сьогодні крихкою і кволою, тому що без економічної рівності і суспільного егалітаризму, вона залишається пустою фразою. Ідея рівності в умовах сильного суспільного розшарування стає звичайним шахрайством. Подібно, зрештою, постулат здійснення рівності шансів за допомогою освіти і т.п. В новій перспективі виникають загрози і виклики, які стають перед сучасною демократією. Тим більше, що посилюється явище емансипації і незалежнення людської активності, особливо у високорозвинених суспільствах, під впливом біологічних чинників, що підриває єдність соціально-культурних обумовленостей демократії з її натуральними, біологічними передумовами, виникаючими з потреби життя людей в демократичному порядку. Ослаблення або атрофія обумовлюючих суспільних і культурних чинників мусять вести до дестабілізації установи і демократичних механізмів, і, як наслідок, до марності демократії і її непотрібності.

Проте, в рефлексії про якість демократії і її майбутнє в обличчі сучасних цивілізаційних і культурних викликів, не може забракнути зауваження про польські, вітчизняні обумовленості, що надають кризі демократії своєрідне, специфічне забарвлення. Здається, що особливу тут роль відіграють риси польського національного характеру. Їх негативний вплив на польську політику спостерігають вже більше двох століть. Адже за давніх часів існувало відомі сьогодні стереотипні визначення: "поляками важко управляти", "дайте полякам демократію, і вони самі себе знищать", "для поляків іноді можна щось зробити добре, але з поляками ніколи", "поляки завжди готові віддати життя за свободу, якою не вміють користатися" і т.п. Але лише в половині двадцятого століття ця проблема дочекалася спроби аналізу і пояснення. І це не зробили соціологи, історики чи політологи, але психіатри і психологи. І надалі, головним чином для них, вона є вдачним предметом досліджень.

Роздуми про вплив національного характеру на положення і суспільні збереження, започаткував творець краківської школи психіатрії, невролог – Євген Бжежіцький. Він це пояснив на основі "крешмеровської" (kretschmerowskiej) типології індивідуальності, збагачуючи її польським випадком – "скіртотимічний" (skirtotymiczny) тип (*skirtao* – я скачу, танцюю; *thymos* – дух, темперамент). Він перерахував головні ознаки індивідуальності поляків: з одного боку – легковажність, бравурність, театральність, самовілля, змінність настроїв, "солом'яний запал"; з

другого ж, в критичних ситуаціях: витривалість і загартованість духу, згуртованість і взаємна допомога, воля дії, дисциплінованість. Вони формують – як твердив науковець – життєвий стиль поляків, "який виникає більше з бажання використання, ніж роботи і обов'язку, які вважаються тільки прикрою життєвою необхідністю. З позитивних суспільних "скіртотимічних" ознак слід, перш за все, підкреслити великі загальні здібності при широкому розумовому горизонті, хоча при певній відсутності споглядання вглиб; великою приваблюючою силою "скіртотиміків" є *esprit*, яким часто відзначаються, а також природжена духовна культура. Не бракує їм великодушності, яка під час гри з жестом буває прекрасною характерологічною рисою" [9].

Ці ознаки повинні переважати в польському національному характері і формувати нашу специфічну політичну культуру, що характеризується низьким ангажуванням в публічні справи, відсутністю пошани державної влади, непослідовністю у політичних діях, буйним індивідуалізмом, перевагою емоції над розумом і т.п. Вони не є вигідні з точки зору потреби будівництва сучасної польської спільноти і її цивілізаційного підвищення у глобалізуючому світі. Очевидно, це не можуть бути міцні ознаки і в тривалий спосіб зумовлювати наше ставлення до демократії, яка, зрештою, по суті, є станом безперервного руху різних цінностей, цілей і суспільних справ, що постійно змінюються. Однак, сильно закріпившись в культурі і польських традиціях, вони обумовлюють нашу національну тотожність, формуючи ментальність і

політичні положення. Тому, оцінюючи стан польської демократії і демократичного відчуття поляків, не можна не помітити вплив психічних національних ознак. Тим більше, що разом з прийнятою від Заходу, в процесі трансформації устрою, домінуючої тоді, неоліберальної моделі капіталізму, проникли до нас різні негативні політичні явища, включно з кризою ліберальної демократії. Не тільки, що ми не задумувалися над наслідками введення в польських умовах моделей устроїв на зразок західноєвропейських країн, не завжди до цього підготовлених, але й ми не діяли, аби обмежити негативний вплив кризи капіталізму і демократії на громадське життя. Крім того, надалі, наприклад, ми закріплюємо, з огляду на вузько зрозумілу партикулярну справу, дуже не вигідну для майбутнього демократії дихотомічний уклад польської політичної сцени – два протилежні політичні угруповання, однак зі спільним ідейним родоводом і з того самого політичного (правого) сегменту: Громадянська Платформа, а також Право і Справедливість. Не допускаючи до урівноваженості польської політичної сцени, шляхом виникнення сильного лівого угруповання або лівоцентристської партії, ми тільки підсилюємо кризу демократії, тому що це приводить до стану розчарованості і відокремлення з політичної системи численних суспільних груп, особливо молоді, а також небажання участі в політичному житті; це породжує ворожість до існуючих політичних еліт, недовіру до публічних установ, уявлення політики як гри тих самих людей, котрі змінюють лише партійні етикетки і т.п.

Тому закріплення монополії двох домінуючих на польській сцені політичних формацій і ліквідація третьої сили шляхом, між іншим, історичної делегітимізації лівого угруповання, є проявом безперспективності та ослаблення демократії. Нічого також дивного в тому, що в тотальній політичній боротьбі, в котрій, змагаючись між собою, обидві праві формації, вдаються до дій, котрі безпосередньо впливають на природу і сенс демократії. Підривають її цінність не тільки згадані вже глобальні обумовленості або дефектні вітчизняні інституційні рішення, котрі спричиняють наростання дефіциту демократії в місцевому і загальнодержавному вимірі, розповсюдження авторитарної моделі політичної партії, заперечення правомірності політичних виборів, обмеження прав і громадянських свобод, застосування недемократичних методів управління, включно з так званими добутими арештами, веденням у великих масштабах стеження суспільства, розростання різного виду репресивних служб і їх зловживаннями, що робиться в ім'я нібито блага справ держави, а найчастіше тільки конкретного політичного варіанту, але також постійні оспорування суспільних підстав, моральної та психологічної демократії. Наприклад, політична партія Право і Справедливість переконує, що демократія, за своєю природою недосконала, тим більше, що гарантує владу узурпаторам – Громадянській Платформі, отже, утруднює реалізацію, за допомогою конкретних політичних сил (ПіС), відповідної моделі держави, по суті з

авторитарним устроєм. Це показує – на думку ідейних заснувачів цієї політичної формації – сенс демократії, тому що вибори є і мусять бути, важко їх не визнати, не можна їх оминати, отже, потрібно їх виграти, принаймні намагатися, бо ті, що керують, не мають морального права управляти, потрібно їх відсунути від влади і повернути державу. Ця теза, зрештою, з'являється не вперше. Піднімають її, наприклад, після позитивного закінчення в 2001 році парламентських виборах для Союзу лівого демократичного угруповання, тому що "тим менш повільно", або після виборів Олександра Квасневського на посаду президента Польської Республіки. Також постійно повертається твердження про атрофію політичної суб'єктності поляків, однаково у внутрішній сфері, як і в міжнародній. На тлі негативної думки польської посттрансформаційної реальності, з'являються бачення Польщі – залежної країни, що знаходиться під брюссельсько-берлінсько-кремлівською окупацією, на чолі якої не стоїть демократично обраний президент, але якийсь "резидент", країни – керованої згідно з більшовицькими зразками в лиці Громадянської Платформи, тобто "ГП-вія" ("POlszewia"). Тому найкращим способом зміни положення польського народу є встановлення авторитарної моделі державної влади і приборкання безвідповідальної демократії. Нічого також дивного в тому, що після періоду її більш ранньої ідеалізації, з'являється і наростає розчарування.

Все це змушує замислитися над майбутнім демократії і способами її зміцнення. Дотеперішній

посттрансформаційний досвід підтверджує потребу в піклуванні про збереження найкращого стану демократії, як умови благополуччя нашого суспільства, можливого до досягнення не тільки в ситуації реальності її практики, але також заповнення йому належних суспільних і економічних підстав. Очевидно, з цього досвіду можна також зробити висновок, що польська демократія ще не в таких навіть ситуаціях загрози, наприклад, під час відомої "ночі папок" 1992 року, або після смоленської катастрофи 2010 року, зовсім непогано справлялася, запобігаючи політичному перелому і, виходячи зміцненою, тому слід оптимістично дивитися в майбутнє. Проте не спосіб не зауважити, що нині відбуваються цікаві зміни свідомості поляків, які можуть сприяти міцнішанню демократії, в тому числі, перш за все, положень і демократичних збережень, а саме в результаті виникнення звичаєвої і світоглядної революції наступає процес лібералізації поглядів в традиційних та культурних питаннях, що, водночас, знаходить віддзеркалення в зменшенні підтримки консервативного стилю політичного мислення на користь демократично-ліберального і демократично-лівого. Це тим самим перечило б певному фатальному уявленню польської політики, виникаючому з нібито незмінних рис національного характеру. Тому тим більше потрібно нейтралізувати всілякі внутрішні загрози демократії, шляхом відповідного зміцнення самого її етосу в політичній культурі суспільства, щоб вона не була безпомічна і беззахисна в суспільній практиці. З'являється проблема:

наскільки є можливе і виправдане застосування установами демократичної держави ресурсів і недемократичних методів по відношенню до супротивників демократичного порядку – осіб, політичних груп чи організацій, використовуючих пристрої і демократичні процедури з метою розповсюдження недемократичних ідей і поглядів, поширення ненависті по відношенню до інших, маніпулювання суспільними емоціями і підтримування суспільних настроїв, шантажів людей з влади, заклику до громадянської неслухняності з метою здійснення партикулярних, егоїстичних справ, сприяння насилля у боротьбі за владу і т.п. Не має тут легких і однозначних відповідей, тим більше, що не один вже раз у минулому під приводом мнимої реалізації або захисту демократії намагалися розправитися з політичними супротивниками і ліквідувати механізми і демократичні установи, хоч би, наприклад, згідно з думкою яacobінського заклику "не має свободи для ворогів свободи" або його більшовицького різновиду: "не має демократії для ворогів демократії".

Певну спробу присвоєння демократії нового значення в ситуації піддання сумніву її фундаментальних підстав і заснувань, зробив, напередодні вибуху Другої світової війни, американський політолог, втікач з нацистської Німеччини – Карль Ловенштайн (Karl Loewenstein). Після досвіду фашизму і безпомічності тодішніх демократій, він виступив з концепцією *militant democracy* – "воюючої демократії". Політолог переконував, що демократична система не може допустити до свого

внутрішнього ослаблення і розпаду; вона мусить захищатися всілякими ресурсами і методами перед нападами і замахами супротивників, тому що – як постійно повторював – демократія "не може стати Троянським конем, завдяки якому ворог увійде до міста" [10]. Та концепція стала ідейним заснуванням відбудовуваних демократичних систем в повоєнній Європі. Тому в інтересах польської політики, тобто в інтересах суспільства і польської держави, є раннє розпізнання загроз демократії і відповідна реакція. Для цього необхідне є вироблення в політичній культурі суспільного

дозволу на протидію по відношенню до всіх тих, хто в процесі осягнення політичних цілей, виходять за легальні і конституційні межі боротьби за владу і зміну системи, а також спільної відповідальності громадян за дотримання демократичного порядку. Назустріч цим очікуванням виходить проект "воюючої демократії", що не засновує обмеження або лімітації демократії, тому що означає використання демократичних ресурсів, юридично визнаних, в захисті демократії. І не є цим самим запереченням демократії, але її доповненням.

Література

1. K. Kelles-Krauz, *Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów*, [w:] *Pisma wybrane*, t. 2, Wyboru dokonał J. Hochfeld, Warszawa 1962, s. 389; *Demokracja w nowoczesnym ustroju państwowym*, ibidem, s. 397.
2. Idem, *Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów*, s. 384.
3. Ibidem, s. 384.
4. K. Kelles-Krauz, *Karol Letourneau*, [w:] *Pisma wybrane*, t. 1. Wyboru dokonał J. Hochfeld, Warszawa 1962, s. 391.
5. K. Kelles-Krauz, *Niepodległość Polski a materialistyczne pojmowanie dziejów*, s. 385.
6. Ibidem, s. 388–389.
7. K. Kelles-Krauz, *Jak się narody rządzą?*, Kraków 1904, s. 45–46.
8. Idem, *Demokracja w nowoczesnym ustroju państwowym*, s. 400.
9. E. Brzezicki, *O potrzebie rozszerzenia typologii Kretschmera*, „*Życie Naukowe*” 1946, nr 5, s. 365–366. Szerzej kwestie te charakteryzuje E. Lewandowski, *Charakter narodowy Polaków i innych*, Warszawa 2011. Tam dalsza literatura przedmiotu.
10. K. Loewenstein, *Militant democracy and fundamental right: cz. I, „The American Political Science Review” 1937, vol. 31, nr 3, s. 417–432; cz. II, vol. 31, nr 4, s. 635–658; por. także: A. Sajo, *Militant Democracy and Transition towards Democracy in Andras Sajo*, Utrecht 2004, s. 231–262; S. Tyul'kina, *Militant democracy in Germany and Russia*, Budapest 2006.*

СЛИВА МИХАЛ.
О НУЖНОСТИ ВАЛОРИЗАЦИИ ИДЕИ
ДЕМОКРАТИИ В ПОЛЬСКОЙ
ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Статья посвящена вопросам нужности валоризации идеи демократии в польской политической культуре. Это обусловлено тем, что современный кризис демократии является, несомненно, производной кризиса национального государства, который демократию образовал. Соответствующий импульс ее развития и распространения в современные годы предоставила промышленная революция и новые появившиеся технологии. Поэтому в настоящее время возникает вопрос, имеет ли демократия, которая выросла в рамках национального государства и других общественных и технологических взаимоотношениях, сегодня еще шанс на существование, и может ли функционировать в наднациональных структурах глобализованного мира.

SLIWA MICHAL.
ON THE NEED FOR VALORISATION
OF THE IDEA OF DEMOCRACY IN
THE POLISH POLITICAL CULTURE

Paper is devoted to the needs of valorization of the idea of democracy in the Polish political culture. This is stipulated by the fact that current crisis of democracy is, certainly, a derivative of the crisis of the nation state, which created and, respectively, evaluated democracy. Respective momentum of its development and spread in modern years was provided by the industrial revolution and new technologies that were emerging. So now the question is whether democracy that has grown within the nation-state and other social and technological relations, now has another chance to exist, and whether it can function in supranational structures of the globalized world.